

Wykorzystanie osobowych źródeł informacji w działalności pionu „W” w regionie łódzkim

Perlustracja korespondencji była jednym z zadań realizowanych przez służby specjalne PRL. Zajmował się nią pion „W” Służby Bezpieczeństwa. Skuteczność jego działań była uzależniona od stworzenia licznej i efektywnej sieci tajnych współpracowników.

Pod względem teoretycznym działalność Wydziału „W” Wojewódzkiego Urzędu Spraw Wewnętrznych w Łodzi opisał w 1987 r. w pracy dyplomowej mł. chor. Włodzimierz Tarnowski¹. Osobowe źródła informacji miały być usytuowane w jednostkach podległych resortowi łączności, zwłaszcza w rozdzielniach poczt, gdzie pion „W” koncentrował swoje działania. Był to warunek niezbędny uzyskania przez SB w sposób tajny korespondencji poddawanej przeglądowi.

Współpracownicy mieli być pozyskiwani wyłącznie na zasadzie dobrowolności i „poczucia obywatelskiej współodpowiedzialności za bezpieczeństwo i porządek publiczny”. Zgodnie z instrukcją ze stycznia 1956 r. współpraca z „pracownikiem zaufanym” powinna być ciągła, najlepiej nieograniczona czasowo. Wśród wybieranych osób mieli dominować członkowie i kandydaci PZPR. Decyzję o wykorzystaniu pracownika jako osobowego źródła informacji zatwierdzał I sekretarz Komitetu Wojewódzkiego PZPR. Kolejnym krokiem było sprawdzenie kandydata przy pomocy karty E-15 w kartotece sieci agenturalnej Departamentu X (Ewidencja Operacyjna) Komitetu ds. Bezpieczeństwa Publicznego lub wydziałach X wojewódzkich urzędów ds. bezpieczeństwa publicznego. Zakończeniem postępowania była rejestracja „pracownika zaufanego” za pomocą karty EO-63².

¹ Włodzimierz Tarnowski (1952–1989), ppor., od października 1975 r. wywiadowca Wydziału „B” KW MO w Kielcach, od września 1976 r. referent techniki operacyjnej Sekcji I B Wydziału „T” KM MO/KW MO w Łodzi, od kwietnia 1978 r. referent techniki operacyjnej KW MO w Łodzi na wolnym etacie inspektora Sekcji I A, od sierpnia 1979 r. referent techniki operacyjnej Wydziału „T” KW MO w Łodzi, od stycznia 1981 r. kontroler Wydziału „W” KW MO w Łodzi, od marca 1982 r. starszy referent techniki operacyjnej Wydziału „W” KW MO w Łodzi, od lipca 1983 r. młodszy inspektor Wydziału „W” KW MO/WUSW w Łodzi, od lipca 1987 r. inspektor na wolnym etacie starszego inspektora Wydziału V WUSW w Łodzi, od stycznia 1989 r. starszy inspektor Wydziału „W” WUSW w Łodzi (AIPN Łd, 0100/270, Akta osobowe Włodzimierza Tarnowskiego).

² AIPN Łd, pf 13/336, t. 2, Instrukcja w sprawie zasad korzystania w celach operacyjnych z pracy pionu „W”, 11 I 1956 r., k. 7–8. W przypadku nieudanego pozyskania kandydata do kartoteki informacyjnej

Funkcjonariusze zobowiązani byli do zdobywania współpracowników nie tylko spośród osób zatrudnionych w rozdzielni, ale także z grona pracowników niższego szczebla kierowniczego i kontrolnego urzędów pocztowo-telekomunikacyjnych oraz naczelników i dyrektorów placówek. Tajnych współpracowników dzielono na dwie kategorie: zatrudnionych w rozdzielniach wstępnych (zajmujących się bezpośrednio odkładaniem korespondencji) oraz piastujących stanowiska kierownicze (zobowiązanych do zabezpieczania działań).

Przebieg rozmowy werbunkowej nie odbiegał od standardów przyjętych przez bezpiekę – rozmawiano na temat kontaktów interpersonalnych w miejscu pracy, stosunku do Kościoła katolickiego oraz przestępczości w PRL. Funkcjonariusz zdobywał również informacje dotyczące rodziny TW przebywającej za granicą – w przypadku uzyskania satysfakcjonujących odpowiedzi, „stwierdzeniu prawdomówności” i „pozytywnego ustosunkowania do obecnej rzeczywistości” – proponował nawiązanie współpracy. Jeśli rozmówca wyraził zgodę, dochodziło do podpisania zobowiązania, natomiast w razie odmowy funkcjonariusz sprowadzał rozmowę „w kierunku dezinformacji” (problem zaginionych i zniszczonych przesyłek itd.) i pouczał o konieczności zachowania jej tematu w tajemnicy³.

Po pozyskaniu tajny współpracownik był przenoszony za zgodą przełożonego do rozdzielni wstępnej. Zadania współpracownika sprowadzały się do przekazywania SB korespondencji przychodzącej i wychodzącej z urzędu pocztowego oraz zachowania zasad konspiracji. Oficer prowadzący zobowiązany był do „planowania, pobudzania, szkolenia, wychowywania i kontroli” TW, a działania te miały być konsekwentnie realizowane od momentu nawiązania współpracy. W typowy sposób zorganizowana była inwigilacja konfidentów – obowiązywała zasada wzajemnej kontroli TW w miejscu pracy i poza nią. Celem takich rozwiązań było stałe korygowanie i zwiększanie efektywności działań współpracowników SB. W trakcie prowadzonych dla nich szkoleń przypomniano m.in. o obowiązku przejmowania materiałów kolportowanych przez opozycję. Problemem było ewentualne zainteresowanie osób niewtajemniczonych w działalność pionu „W” odkładaniem interesującej SB korespondencji – zalecano przy tym szczególną ostrożność, co miało zapobiec dekonspiracji działań bezpieki⁴.

Przedstawione założenia weryfikowane były w codziennej działalności pionu. Do interesujących wniosków prowadzi analiza zachowanych materiałów archiwalnych w zasobie Oddziałowego Biura Udostępniania i Archiwizacji Dokumentów w Łodzi, a głównie akt tajnych współpracowników. Co ciekawe, nie stosowano tu podziału na teczkę personalną i teczkę pracy. W ramach jednostki archiwalnej wyodrębniano cztery

trafiała karta E-16. Jeśli zaś danym współpracownikiem był zainteresowany inny pion, Departament X KdsBP udzielał informacji, do której jednostki pionu „W” należy się zwrócić.

³ AIPN Łd, pf 90/14, W. Tarnowski, *Geneza, zakres i możliwości Wydziału „W” WUSW w Łodzi w działaniach Służby Bezpieczeństwa*, s. 43–45 (mps prasy dyplomowej napisanej w WSO w Legionowie).

⁴ *Ibidem*, s. 46.

części: personalną, charakterystyki i sprawdzenia, wynagrodzenia oraz tzw. część roboczą, zawierającą sprawozdania z działalności, m.in. informacje o wynagrodzeniu i kontaktach z funkcjonariuszami SB. Wiele takich materiałów, szczególnie wytworzonych przez KW MO/WUSW w Sieradzu, zachowało się i właśnie te archiwalia stanowią *gros* źródeł wykorzystanych w niniejszym artykule. Dzięki nim udało się stworzyć profil-charakterystykę tajnego współpracownika zatrudnionego w urzędzie pocztowym.

Podobnie jak w przypadku innych pionów SB proces pozyskiwania kandydata rozpoczął się od sporządzenia „raportu o zezwolenie na pozyskanie w charakterze tajnego współpracownika”, w tym przypadku „po linii »W«”. Potrzebę nawiązania lub wznowienia współpracy argumentowano koniecznością ponownego uruchomienia doraźnych punktów kontrolnych, wykorzystywanych w pracy operacyjnej zarówno SB (wydziały: II, III i IV), jak i Wojskowej Służby Wewnętrznej.

Systematycznym przeglądem obejmowano m.in. korespondencję krajową adresowaną do kadry oficerskiej jednostki wojskowej w Łasku (wirywkowo inwigilowano listy przesyłane do żołnierzy odbywających tam zasadniczą służbę wojskową), jak też do zakonów mających siedzibę w województwie sieradzkim⁵. W pojedynczych przypadkach agenturę zaangażowaną w perlustrację korespondencji wykorzystywano również do rozpracowywania figurantów prowadzonych spraw operacyjnych. Jak pisano w raporcie z 1952 r., celem pozyskania jednego z informatorów było „rozpracowanie głównego figuranta [...], na którego Ref[er]at II [PUBP w Wieluniu] posiada sprawę wstępną, który jest podejrzany o sianie wrogiej propagandy w miejscu pracy i przed 1939 r. przynależność do BBWR, oraz rozpracowanie pozostałego elementu zatrudnionego w Obw[odowym] UPT w Wieluniu”. Planowano także „nastawić [TW] na bliższe zapoznanie się z figurantem i rozpracowanie jego środowiska”, czyli osób „wrogo ustosunkowanych do Polski Ludowej i Zw[iązku] Radzieckiego”⁶.

Należy nadmienić, że zlecenie zadań odbiegających bezpośrednio od obowiązków znajdujących się w zakresie działań pionu „W” było wyjątkiem i wiązało się z pracami podejmowanymi przez inne wydziały bezpieczeństwa. Ideologiczne uzasadnienie współpracy pojawiało się często w okresie stalinowskim, gdy agenci-informatorzy zobowiązywali się „pomagać wymienionym organom do zwalczania wrogów Polski Ludowej”, a „po wykazaniu [...], że na obiekcie są elementy wrogie”, wyrażali „gotowość demaskowania ich”⁷.

⁵ AIPN Łd, 0037/143, Raport o zezwolenie na pozyskanie w charakterze tajnego współpracownika, 7 IX 1962 r., k. 9; Wniosek o wznowienie współpracy z TW „183”, 6 I 1965 r., k. 28; AIPN Łd, 0037/135, Wniosek o zezwolenie na opracowanie w charakterze KTW, 28 III 1958 r., k. 8; AIPN Łd, 0037/152, Wniosek o zezwolenie na wznowienie współpracy z TW „305”, 7 XI 1962 r., k. 11; AIPN Łd, 0037/193, Wniosek o zezwolenie na wznowienie współpracy z TW „105”, 6 XI 1962 r., k. 18.

⁶ AIPN Łd, 0037/151, Wniosek o zezwolenie na werbunek w charakterze „pracownika zaufanego”, 19 X 1959 r., k. 5; AIPN Łd, 0037/176, Wniosek o zezwolenie na werbunek w charakterze informatora, 17 XII 1952 r., k. 4.

⁷ AIPN Łd, 0037/177, Zobowiązanie do współpracy TW „329”, 17 VI 1953 r., k. 8; AIPN Łd, 0040/490, Raport z dokonanej werbunku TW „21”, 30 IV 1953 r., k. 2.

Tajnymi współpracownikami zostawali pocztowcy, którzy z racji pełnionych obowiązków (np. ekspedienta w rozdzielni) mieli „naturalne możliwości odkładania materiału interesującego naszą służbę [tj. SB]”⁸. Okolicznością decydującą o pozyskaniu było również wykluczenie „negatywnego stosunku do PRL” i „faktów kompromitacji”⁹. Jak widać, do zwerbowania TW nie wykorzystywano tzw. materiałów kompromitujących, brano natomiast pod uwagę „w całej rozciągłości [...] obywatelską postawę i obywatelski obowiązek”, „właściwą postawę moralno-polityczną”, „pozytywny stosunek do PRL i przemian zachodzących w kraju, właściwy stosunek do pracy i przełożonych, pilność, obowiązkowość, a w razie potrzeby pomoc materialną w formie pieniędzy”. Pozyskiwanie „na kontakt” przez SB warunkowane było potrzebą ułatwienia wykonywania zadań innym współpracownikom przebywającym w rozdzielni. Nie bez znaczenia pozostawała płeć i rodzaj pracy wykonywanej przez potencjalnych współpracowników, gdyż mężczyźni byli wykorzystywani przede wszystkim do „wynoszenia materiału na zewnątrz”, natomiast pracownicy umysłowi zatrudnieni w ekspedycji – głównie do podbierania i przekazywania korespondencji funkcjonariuszowi¹⁰. O podjęciu decyzji o pozyskaniu nowych osobowych źródeł informacji przesądzały warunki w poszczególnych urzędach pocztowo-telekomunikacyjnych, np. odejście z pracy TW, powodujące brak pełnej obsady na zmianie¹¹.

Pozyskanie realizowane było według określonego schematu. Rozmowę pozyskaniową przeprowadzano w siedzibie WUBP/WUdsBP/KW MO/WUSW, gdzie kandydat na tajnego współpracownika zjawiał się w towarzystwie innego TW, często swojego przełożonego¹². Pobyt w komendzie zwykle „legendowano przed rodziną” koniecznością przeprowadzenia rozmowy poświęconej sprawom służbowym¹³. Funkcjonariusz rozpoczynał spotkanie od poruszenia tematów niezwiązanych bezpośrednio z działalnością pionu „W”. Mówił m.in. o „działalności MO w zwalczaniu przestępczości w PRL przy pomocy uczciwych obywateli”, przejmowaniu przez bezpieczeństwo korespondencji w związku z obowiązkiem ochrony państwa i „sprawdzania charakterów pisma na kopertach” (przedstawiał się wówczas jako oficer kontrwywiadu)¹⁴.

⁸ AIPN Łd, 0037/132, Wniosek o zezwolenie na opracowanie w charakterze KTW, 2 IX 1977 r., k. 3; Kwestionariusz osobowy TW „642”, k. 6.

⁹ AIPN Łd, 0037/133, Kwestionariusz osobowy TW „640”, k. 7; AIPN Łd, 0037/134, Kwestionariusz osobowy TW „644”, k. 7.

¹⁰ AIPN Łd, 0037/134, Kwestionariusz osobowy TW „644”, k. 6; AIPN Łd, 0037/151, Raport o zezwolenie na werbunek w charakterze „pracownika zaufanego”, 19 X 1959 r., k. 6; AIPN Łd, 0037/153, Kwestionariusz osobowy TW „500”, k. 12; AIPN Łd, 0037/135, Wniosek o zezwolenie na opracowanie w charakterze KTW, 9 IV 1958 r., k. 8.

¹¹ AIPN Łd, 0037/154, Wniosek o zezwolenie na pozyskanie tajnego współpracownika, 2 VIII 1962 r., k. 4.

¹² AIPN Łd, 0037/136, Raport na temat pozyskania TW „461”, 15 X 1971 r., k. 6; AIPN Łd, 0040/490, Raport na temat pozyskania TW „21”, 30 IV 1953 r., k. 2–3.

¹³ AIPN Łd, 0037/175, Raport z rozmowy pozyskaniowej z TW „335”, 17 VI 1963 r., k. 10.

¹⁴ AIPN Łd, 0040/387, Kwestionariusz osobowy KTW, k. 4; AIPN Łd, 0037/132, Notatka służbowa z przeprowadzonej rozmowy pozyskaniowej z TW „642”, 15 IX 1977 r., k. 20; AIPN Łd, 0037/173,

Wykorzystanie osobowych źródeł informacji w działalności pionu „W”...

Ze zrozumiałych względów osoby rozmawiające z funkcjonariuszami często okazywały zdenerwowanie lub zaskoczenie w pierwszej części spotkania, zwłaszcza po okazaniu legitymacji służbowych, lecz zmieniały nastawienie po usłyszeniu celu wezwania. W jednym przypadku np. kandydat „oświadczył, że bardzo cieszy się z [...] faktu [wezwania na rozmowę], gdyż on darzy szczególną sympatią funkcjonariuszy MO za dotychczas udzieloną mu bezinteresownie pomoc w jego osobistych sprawach i byłby zadowolony, gdyby mógł w czymś [...] pomóc”¹⁵. Zdarzało się, że propozycje współpracy przyjmowano z satysfakcją, np. TW „331” „przypomniął, iż sam w 1950 r. pracował w Urzędzie Bezpieczeństwa w Wieluniu i zna trochę naszą pracę i wie, na jakie trudności często napotykaamy”¹⁶.

W przypadku zgody na współpracę TW podpisywał odpowiednie zobowiązanie oraz otrzymywał pseudonim. W latach czterdziestych i pięćdziesiątych osobowe źródło informacji wybierało dowolną nazwę (np. „Róża”, „Uczciwy”, „Bystry”), natomiast w późniejszym okresie zastępowano ją najczęściej nadawanym przez funkcjonariusza numerem. Długotrwałym współpracownikom tradycyjny pseudonim zmieniano na liczbowy. Z zachowanych materiałów wynika, że TW mógł nie znać przypisanego mu numeru („pseudonimu nie uzgadniano, będzie występował pod pseudonimem »501«”)¹⁷.

Nie zawsze rozmowa przebiegała w sposób zaplanowany przez funkcjonariusza – niekiedy kandydat udzielał odpowiedzi „wymuszonych, krótkich, zdawkowych”, odmawiał współpracy, deklarując jej podjęcie tylko w przypadku sformułowania takiego polecenia przez zwierzchnika. Jak zanotował funkcjonariusz SB: „Widać było wyraźną awersję do organów ścigania. Wobec powyższego zrezygnowaliśmy z dalszej rozmowy”. Konieczność wzmocnienia sieci TW skłoniła bezpiekę do podjęcia ponownych starań o pozyskanie wspomnianego pracownika poczty – jak uznano odmowa współpracy „spowodowana była złym przeprowadzeniem rozmowy i zadawaniem pytań dotyczących jego przeszłości”. Ponadto „pracownik [SB] na wstępie zaczął go straszyć [...]. Zdenerwowany [KTW] nie chciał udzielić odpowiedzi, a w konsekwencji odmówił udzielania pomocy”¹⁸.

Innymi powodami rezygnacji z pozyskania były: zmiana miejsca pracy (także w obrębie urzędu pocztowego), częsta absencja, lekkomyślność, niedyskrecja, nieustabilizowane życie osobiste, skłonność do nadużywania alkoholu, ujemne cechy charakteru („jednostka bardzo prymitywna”, „bardzo powolny, uparty, sprawiający

Notatka służbowa z rozmowy z KTW, 20 X 1978 r., k. 24; AIPN Łd, 0037/179, Notatka służbowa z rozmowy pozyskaniowej z TW „129”, 19 X 1978 r., k. 25.

¹⁵ AIPN Łd, 0037/156, Relacja z rozmowy pozyskaniowej z TW „499”, 8 III 1974 r., k. 14; AIPN Łd, 0037/155, Relacja z rozmowy pozyskaniowej z TW „501”, 9 III 1974 r., k. 18.

¹⁶ AIPN Łd, 0037/174, Raport z pozyskania „pracownika zaufanego”, 22 VI 1963 r., k. 9.

¹⁷ AIPN Łd, 0037/155, Kwestionariusz osobowy TW „501”, k. 12.

¹⁸ AIPN Łd, 0037/160, Kwestionariusz osobowy TW „430”, k. 8; Notatka służbowa z rozmowy z KTW, 29 III 1978 r., k. 19.

wrażenie człowieka niedorozwiniętego”, „niekoleżeński, wulgarny i opryskliwy”). Ocenę przydatności formułowano na podstawie konsultacji przeprowadzonych z innymi tajnymi współpracownikami lub na podstawie opinii pozyskującego¹⁹.

Podczas pierwszego oraz następnych spotkań oficer prowadzący zlecał TW kolejne zadania. Wiązały się one często z przeniesieniem na nowe stanowisko służbowe do sortowni korespondencji²⁰. Pracownik rozdzielni miał za zadanie „wybierać materiał do opracowania”, czyli perlustracji. Wyselekcjonowane przesyłki przed ostemplowaniem przekazywano przez współpracowników SB do wytypowanego pomieszczenia (mieszkania prywatne TW, pokoje gościnne dyrekcji urzędu, pomieszczenia służbowe UPT)²¹. Wyboru korespondencji dokonywano na podstawie dostarczonego przez bezpiekę indeksu adresowego. Tajni współpracownicy wiedzieli o powiązaniach innych OZI ze Służbą Bezpieczeństwa – podczas organizowanych spotkań podawano listę osób, „których nie należy się wystrzeżać”²². Odróżniało to praktykę działania pionu „W” od zasad obowiązujących w pionach operacyjnych.

Na kolejnych zmianach starszy zmiany odpowiadał za przegląd przesyłek wartościowych, „dzielacz” natomiast – za selekcję korespondencji zwykłej. Osoby zajmujące stanowiska kierownicze zapewniały pracownikom fizycznym możliwość swobodnego wyboru korespondencji i opuszczania pomieszczeń rozdzielni. Za obsadę personalną odpowiadał „wtajemniczony” naczelnik poczty. Materiał do opracowania był przygotowywany podczas nieobecności pracowników niezaangażowanych w działalność SB²³.

Zaufani TW oceniali pod względem przydatności do perlustracji korespondencji innych pracowników – decydowała w tym względzie przede wszystkim umiejętność dochowania tajemnicy („dobrze byłoby, gdyby należał do kolektywu udzielającego nam pomocy, gdyż byłby dobrym w wykonywaniu naszego zadania, szczególnie w zakresie konspiracji”)²⁴. Swoje spostrzeżenia przekazywali oficerowi prowadzącemu. Dotyczyły one m.in. zdenerwowania pracowników spowodowanego powierzeniem dodatkowych obowiązków²⁵. W podobnych sytuacjach, „sprawach wątpliwych”, doświadczeni TW udzielali wskazówek nowo pozyskanym²⁶.

¹⁹ AIPN Łd, 0037/172, Kwestionariusz osobowy KTW, k. 8; Notatka służbowa z rozmowy z TW „329”, 21 X 1978 r., k. 22; AIPN Łd, 0037/175, Notatka służbowa z rozmowy z TW „335”, 25 VIII 1980 r., k. 37; AIPN Łd, 0037/229, Kwestionariusz osobowy KTW „502”, k. 5.

²⁰ AIPN Łd, 0040/387, Kwestionariusz personalny KTW, k. 2–8.

²¹ AIPN Łd, 0040/490, Notatka służbowa ze wspólnego spotkania z TW „12”, TW „21” i TW „447”, 8 IV 1974 r., k. 15.

²² AIPN Łd, 0037/132, Notatka służbowa z rozmowy pozyskaniowej z TW „642”, 15 IX 1977 r., k. 19–20.

²³ AIPN Łd, 0037/154, Notatka służbowa ze spotkania z TW „181”, 19 V 1980 r., k. 54.

²⁴ AIPN Łd, 0037/154, Notatka służbowa ze spotkania z TW „181”, 12 III 1974 r., k. 46–48; AIPN Łd, 0057/301, Kwestionariusz osobowy TW „335”, b.p.

²⁵ AIPN Łd, 0037/152, Notatka służbowa ze spotkania z TW „305”, 26 X 1977 r., k. 52.

²⁶ AIPN Łd, 0037/159, Notatka służbowa ze spotkania z TW „432”, 6 V 1978 r., k. 52.

Rzadko zlecano zadania niezwiązane bezpośrednio z wykonywanymi czynnościami służbowymi, jak np. analizę nastrojów wśród zatrudnionych²⁷. W zachowanych dokumentach zdecydowana większość TW oceniana była pozytywnie – funkcjonariusze zwracali uwagę na zdyscyplinowanie („sumienny”), dyskreję („jako żona byłego funkcyj[onariusza] SB nauczona jest niekomentowania spostrzeżeń wśród innych pracowników”), lojalność („uczciwy, prawdomówny”), zaangażowanie (pochwała za przychodzenie do pracy w trakcie zwolnienia lekarskiego i dni wolnych od pracy), umiejętność pracy w zespole („pracując na jednej zmianie z TW ps. »501«, nawzajem się uzupełniali”)²⁸.

Typowym przykładem są charakterystyki TW „181”, w których oficer prowadzący pisał: „Z powierzonego zadania wywiązywał się bardzo dobrze, był [to] jeden z najlepszych TW do pracy »W«. Swoje doświadczenie przekazywał innym nowo pozyskanym [...]. Uczyl ich praktycznie, jak pracować na »indeksie adresowym«, zachowując przy tym pełną konspirację”. Z jeszcze większym uznaniem wyrażano się o TW „184”, która kierowała pozostałymi współpracownikami zatrudnionymi w rozdzielni, przez co wpływała „własnym postępowaniem na zachowanie innych”²⁹. Szczególnie wysoko oceniano samodzielność oraz inicjatywę, polegającą na eliminowaniu „słabych punktów, w których mogłaby nastąpić dekonspiracja”³⁰.

Bardziej zróżnicowane były oceny negatywne. W jednej z nich pisano: „Do współpracy [TW] nie przykładal dużej wagi. Nie angażował się w ogóle [...] w trakcie dokonywanych wymian nie chciał wychodzić po materiał na lokal. [...] Wykorzystywał każdą nadarżającą się sytuację do brania zwolnień lekarskich, co wpływało ujemnie na zaplanowany harmonogram zmian”³¹. Krytykowano współpracowników niepotrafiących realizować obowiązków z zakresu działania pionu „W”, w wyniku czego „materiał odebrany do wrywki był mało ciekawy, gdyż [TW] nie wybierał, lecz brał, co miał pod ręką”³². Z nieufnością przyjmowano, rzecz jasna, informacje na

²⁷ AIPN Łd, 0040/490, Raport z rozmowy pozyskaniowej z TW „21”, 30 IV 1953 r., k. 2–3; AIPN Łd, 0037/152, Notatka służbowa ze spotkania z TW „305”, 1 IV 1977 r., k. 18.

²⁸ AIPN Łd, 0040/490, Charakterystyka TW „21”, 10 I 1978 r., k. 14; AIPN Łd, 0037/131, Raport z rozmowy pozyskaniowej z TW „183”, 17 IX 1962 r., k. 6; Notatka służbowa na temat TW „183”, 5 X 1978 r., k. 145; AIPN Łd, 0037/136, Raport w sprawie wznowienia współpracy z TW „461”, 14 IX 1977 r., k. 39; AIPN Łd, 0037/137, Charakterystyka TW „392”, 16 II 1978 r., k. 48; AIPN Łd, 0037/154, Charakterystyka TW „181”, 14 VII 1978 r., k. 28; AIPN Łd, 0037/153, Charakterystyka TW „500”, 11 VII 1978 r., k. 39; AIPN Łd, 0057/300, Wniosek o zezwolenie na opracowanie w charakterze KTW, 2 VIII 1980 r., b.p.

²⁹ AIPN Łd, 0037/129, Raport w sprawie zawieszenia współpracy z TW „184”, 22 II 1967 r., k. 28; Charakterystyka TW „184”, 4 III 1974 r., k. 57.

³⁰ AIPN Łd, 0037/154, Charakterystyka TW „181”, 3 XII 1974 r., k. 27; Charakterystyka TW „181”, 23 V 1985 r., k. 29.

³¹ AIPN Łd, 0037/134, Okresowa ocena i charakterystyka TW „644”, 16 II 1978 r., k. 29; AIPN Łd, 0037/137, Notatka służbowa ze spotkania z TW „392”, 8 IX 1971 r., k. 97.

³² AIPN Łd, 0037/175, Notatka służbowa ze spotkania z TW „335”, 3 II 1964 r., k. 59. Por. AIPN Łd, 0037/193, Raport w sprawie zawieszenia współpracy z TW „105”, 1 VII 1969 r., k. 20.

temat utrzymywania kontaktów z duchowieństwem oraz osobami przebywającymi za granicą, choć nie były one jednoznaczne z eliminacją z sieci agenturalnej³³. W zakończeniu charakterystyki zawsze pojawiała się adnotacja o ewentualnej przydatności do późniejszej współpracy.

Interesująca gradacja występowała w systemie wynagradzania TW – jako formy uznania wykorzystywano „pozytywną ocenę”, nagrody rzeczowe i pieniężne, a przewidywano nawet odznaczenia państwowe. Służba Bezpieczeństwa przyjęła miesięczny system wynagrodzeń pracowników i kierownictwa rozdzielni oraz – „w zależności od okoliczności i potrzeb” – możliwość przyznawania gratyfikacji pracownikom wyższego szczebla³⁴. Średnią wysokość płatności za wykonywanie zleceń pionu „W” SB przedstawiała się następująco: 200 zł (1958 r.), 250 zł (1962 r.), 300 zł (1968–1969), 400 zł (1971–1974), 500 zł (1974–1977), 700 zł (1977–1979), 800 zł (1980 r.), 2500 zł (1983–1985), 10 000 zł (1989 r.)³⁵.

Interesujące wnioski dotyczące reakcji TW na otrzymywane gratyfikacje znaleźć można w relacjach funkcjonariuszy ze spotkań z siecią agenturalną. Wynagrodzenie (15–25 proc. pensji pocztowca) było tematem rozmów oficerów prowadzących i osobowych źródeł informacji. TW formułowali wobec oficerów prowadzących prośby o podniesienie wypłacanych im wynagrodzeń, które jednak nie spotykały się z pozytywną reakcją³⁶. Wyjątkiem była uwaga zawarta w materiałach pokontrolnych z działalności Wydziału „W” w Piotrkowie Trybunalskim z 1975 r., kiedy podkreślono konieczność zwiększenia nakładów finansowych przeznaczonych na utrzymanie agentury³⁷.

Dodatkowo tajni współpracownicy otrzymywali rekompensatę pieniężną za udostępnianie mieszkań, przepracowane nadgodziny, a także nagrody noworoczne i prezenty z okazji zawieszenia współpracy³⁸. Pieniądze przekazywane przez bezpiekę traktowane były jako dodatkowe źródło dochodu: „W dalszej rozmowie TW stwier-

³³ AIPN Łd, 0037/135, Charakterystyka TW „187”, 28 II 1974 r., k. 50; AIPN Łd, 0037/136, Notatka służbowa na temat TW „461”, 24 VIII 1971 r., k. 15; AIPN Łd, 0037/137, Notatka służbowa dotycząca KTW, 18 IV 1968 r., k. 9; AIPN Łd, 0037/193, Informacja na temat TW „105”, 11 VIII 1958 r., k. 15.

³⁴ AIPN Łd, pf 90/14, W. Tarnowski, *Geneza, zakres i możliwości Wydziału „W”*..., s. 47.

³⁵ Zob. pokwitowania odbioru wynagrodzenia, raporty o nawiązaniu i wznowieniu współpracy oraz notatki służbowe: AIPN Łd, 0040/490, k. 15, AIPN Łd, 0037/131, k. 37, 67, 81, 94, 102, AIPN Łd, 0037/132, k. 22, AIPN Łd, 0037/133, k. 37–44, AIPN Łd, 0037/134, k. 20, 33–45, AIPN Łd, 0037/135, k. 39, 58–107, AIPN Łd, 0037/136, k. 39, 56, AIPN Łd, 0037/154, k. 11, 28, AIPN Łd, 0037/137, k. 40, AIPN Łd, 0037/152, k. 16, 24, AIPN Łd, 0037/153, k. 43, AIPN Łd, 0037/157, k. 88, AIPN Łd, 0037/176, k. 16, AIPN Łd, 0037/202, k. 19.

³⁶ AIPN Łd, 0040/490, Notatka służbowa z rozmowy z TW „21”, 25 II 1976 r., k. 19.

³⁷ AIPN Łd, 0051/70, t. 4, Uzupełnienie do notatki służbowej dotyczącej Wydziału „W” KW MO w Piotrkowie Trybunalskim z 18 VI 1982 r., opracowane przez inspektora Wydziału V Biura „W” MSW mjr. Waldemara Hamerę i kpt. Jacka Cierlicę, 16 VII 1982 r., b.p.

³⁸ AIPN Łd, 0037/131, Pokwitowania TW „183” za otrzymane wynagrodzenie, k. 83, 103; AIPN Łd, 0037/133, Charakterystyka TW „640”, 17 II 1978 r., k. 29; AIPN Łd, 0037/134, Pokwitowanie TW „644” za otrzymane wynagrodzenie, 24 IX 1979 r., k. 37; AIPN Łd, 0037/135, Charakterystyka TW „87”, 16 II 1978 r., k. 52.

dził, że osoby wcześniej wtajemniczone i współpracujące w przeszłości nie mogą się doczekać na rozpoczęcie pracy, gdyż liczą na dodatek do pensji. Po oświadczeniu, że za miesiąc czerwiec wypłacę wszystkim, oznajmił TW, że będą wszyscy zaskoczeni, a jednocześnie zmobilizuje ich do przestrzegania tajemnicy w jeszcze większym stopniu. Będzie ich również mobilizować do lepszej pracy i podniesie ważność zagadnienia, jakie będą w przyszłości wykonywać³⁹.

Jak zauważał jeden ze współpracowników: „Niektórzy spośród zatrudnionych mężczyzn dawno by się zwolnili, lecz utrzymują ich pieniądze otrzymywane od nas [tj. SB]”⁴⁰. Przekazywanie wynagrodzeń służyło ponadto wytwarzaniu zażyłości w relacjach pomiędzy oficerem prowadzącym a TW: „Po wręczeniu prezentu oraz wynagrodzenia TW podziękował i stwierdził, że w każdej chwili, kiedy zajdzie taka potrzeba, możemy liczyć na jego pomoc. Szybciej pomoże nam, aniżeli swoim przełożonym z zakładu”⁴¹. W innym przypadku TW wyraził wdzięczność za prezent i kwiaty otrzymane z okazji zakończenia długoletniej współpracy, a przy tym „zaobserwować można było łzy w [jego] oczach”⁴². Co więcej, SB oferowała finansową rekompensatę za częściową utratę dochodów związaną ze zmianą stanowiska pracy – zabieg taki zastosowano m.in. wobec TW „430”, który będąc wcześniej konwojentem (otrzymywał w związku z tym zwrot kosztów delegacji), wyraził zgodę na służbowe przeniesienie do rozdzielni zwykłej⁴³.

Rzadkością były zapewnienia OZI o gotowości „pracy społecznie bez wynagrodzenia” – co nie było wszakże przeszkodą do pobierania wynagrodzeń w późniejszym okresie⁴⁴. Szczególnie w drugiej połowie lat osiemdziesiątych, wobec pogłębiającego się kryzysu gospodarczego, pojawiało się coraz więcej próśb pocztowców o podwyżki wypłat otrzymywanych od bezpieki⁴⁵. Wówczas również – w przypadku niezadowolenia z efektów pracy TW – SB groziła utratą należnego wynagrodzenia⁴⁶.

Na wykorzystanie pracy sieci agenturalnej wpływała zmieniająca się sytuacja społeczno-polityczna w PRL. Po zawarciu porozumień sierpniowych we wniosku w sprawie odstąpienia od pozyskania w charakterze TW pracownik SB KW MO w Sieradzu konstatował np.: „Sytuacja, jaka wytworzyła się po sierpniu 1980 r., nie pozwalała na rozpoczęcie doraźnej pracy w terenie. W związku z tym odstąpiono aktualnie od pozyskania osób, które zabezpieczyłyby konspirację naszych działań. Wiele osób

³⁹ AIPN Łd, 0037/152, Notatka służbowa ze spotkania z TW „305”, 4 VII 1977 r., k. 50.

⁴⁰ AIPN Łd, 0037/193, Notatka służbowa ze spotkania z TW „105”, 30 IX 1978 r., k. 33.

⁴¹ AIPN Łd, 0037/152, Notatka służbowa z rozmowy z TW „305”, 3 V 1978 r., k. 56.

⁴² AIPN Łd, 0037/193, Notatka służbowa ze spotkania z TW „105”, 7 V 1975 r., k. 36.

⁴³ AIPN Łd, 0037/193, Notatka służbowa z rozmowy z TW „430”, 20 V 1980 r., k. 48.

⁴⁴ AIPN Łd, 0037/174, Raport z przebiegu rozmowy pozyskaniowej z TW „331”, 22 VI 1963 r., k. 9; Pokwitowania za pobrane wynagrodzenia przez TW „331”, k. 50–67; AIPN Łd, 0037/177, Raport o „przewerbowaniu” tajnego współpracownika, 23 VI 1953 r., k. 10.

⁴⁵ AIPN Łd, 0037/202, t. 2, Notatka służbowa ze spotkania z TW „617”, 16 V 1989 r., k. 48.

⁴⁶ AIPN Łd, 0037/235, Charakterystyka TW „373”, 7 XII 1974 r., k. 45.

zatrudnionych na ekspedycji wstąpiło do »Solidarności«. Pozyskanie ob. Świątczak może nastąpić po unormowaniu sytuacji w kraju⁴⁷.

Jeden z tajnych współpracowników z zaniepokojeniem śledził rozwój wydarzeń w okresie bezpośrednio poprzedzającym wprowadzenie stanu wojennego. Odpowiedzialnością za postępujący kryzys ekonomiczny i polityczny obarczał dążących rzekomo do politycznej konfrontacji działaczy „Solidarności”. Pogląd ten podzielał jego interlokutor, przekonany przy tym o bliskiej poprawie sytuacji⁴⁸.

W czasie stanu wojennego działalność pionu „W” została zintensyfikowana, o czym świadczy zachowana korespondencja między KW MO w Piotrkowie Trybunalskim a Biurem „W” MSW. Pracownicy resortu łączności zostali zobowiązani do wzmoczonej kontroli paczek, listów i telegramów relacji krajowej, a wymiana korespondencji między Wojewódzkim Urzędem Pocztowym a Wojewódzkim Urzędem Cenzury prowadzona była trzykrotnie w ciągu doby⁴⁹. Tajni współpracownicy codziennie byli kontrolowani przez oddelegowanego oficera SB, który na bieżąco kontaktował się z dyrektorem WUP. Do zabezpieczenia działań zostało zaangażowanych czterech TW oraz jeden kontakt operacyjny, do pracy bezpośredniej zaś aż 25 tajnych współpracowników. TW „37” informował, że w rozdzielni zatrudnieni są wyłącznie współpracownicy bezpieki, którzy otrzymują dodatkowe wynagrodzenie miesięczne w wysokości 800–1000 zł. W związku z tym pojawiła się konieczność obsługiwania liczącej trzydzieści osób sieci agenturalnej przez dwóch, a nie jednego – jak dotychczas – funkcjonariuszy⁵⁰.

W końcowych miesiącach stanu wojennego wyczulano tajnych współpracowników na możliwość „wykorzystania kanału pocztowego do kolportowania przez wrogie elementy ulotek, paszkwili bądź ośmieszających napisów na przesyłkach pocztowych”. Zlecano również zbieranie informacji na temat zapowiedzianej na 16–23 czerwca 1983 r. wizyty papieża Jana Pawła II w Polsce⁵¹. Przywoływany powyżej TW „617” negatywnie oceniał przyznanie pokojowej Nagrody Nobla Lechowi Wałęsie w 1983 r. Według niego nominacja ta mogła świadczyć o dążeniu państw zachodnich do ingerowania w wewnętrzną sytuację w PRL poprzez wspieranie NSZZ

⁴⁷ AIPN Łd, 0057/302, Wniosek dotyczący odstąpienia od pozyskania w charakterze TW, 3 XI 1981 r., b.p.

⁴⁸ AIPN Łd, 0037/202, t. 2, Notatka służbowa z rozmowy z TW „617”, 11 XII 1981 r., k. 19; Notatka służbowa z rozmowy z TW „617”, 2 III 1982 r., k. 20.

⁴⁹ AIPN Łd, 0051/70, t. 4, Pismo naczelnika Wydziału Zabezpieczenia Operacyjnego KW MO w Piotrkowie Trybunalskim kpt. Jarosława Zająca do naczelnika Wydziału V Biura „W” MSW mjr. Włodzimierza Orłowskiego, 12 I 1983 r., b.p.

⁵⁰ AIPN Łd, 0051/70, t. 4, Protokół z wyjazdu inspekcyjnego do WUC KW MO w Piotrkowie Trybunalskim 21–22 V 1982 r., opracowany przez zastępcę naczelnika Wydziału V Biura „W” MSW ppłk. Mariana Sokółowskiego i starszego inspektora Wydziału V Biura „W” MSW por. Józefa Wenkę, 31 V 1982 r., b.p.

⁵¹ AIPN Łd, 0051/70, 0037/202, t. 2, Notatka służbowa z rozmowy z TW „617”, 27 V 1983 r., k. 25.

„Solidarność”. W taki sam sposób tajny współpracownik interpretował udział przedstawicieli opozycji politycznej w wyborach parlamentarnych w czerwcu 1989 r.⁵²

Zapoznanie się z zachowanymi materiałami archiwalnymi poświęconymi omawianemu zagadnieniu prowadzi do interesujących spostrzeżeń dotyczących sieci agenturalnej funkcjonującej w urzędach pocztowych. W UPT w Wieluniu np. w połowie lat sześćdziesiątych wszyscy pracownicy rozdzielni (pięciu) współpracowali z SB, a nad ich aktywnością czuwał dyrektor poczty⁵³. W UPT-2 w Zduńskiej Woli w latach osiemdziesiątych na ośmiu pracownikach rozdzielni (kierownicy zmian i ekspedienty) siedmiu działało jako TW, a jednego typowano jako kandydata na współpracownika. Dodatkowo do współpracy zaangażowani zostali dyrektor placówki i kontroler, wybrano również rezerwowego pracownika na wypadek zaistnienia zdarzeń losowych i „podczas wymiany materiału”⁵⁴. W lipcu 1989 r. czterech oficerów prowadzących z WUSW w Piotrkowie Trybunalskim kontrolowało działalność 24 tajnych współpracowników oraz jeden kontakt operacyjny, dysponując dwoma lokalami kontaktowymi⁵⁵. Z dużą dozą pewności można więc stwierdzić, że współpraca z SB stanowiła dla pocztowców zatrudnionych przy rozdziale korespondencji normę zachowania.

Uzupełnieniem portretu zbiorowego TW są informacje dotyczące przynależności organizacyjnej, wykształcenia, stażu pracy oraz długości współpracy. Zgodnie z zaleceniami pozyskiwano członków PZPR, choć w gronie OZI wykorzystywanych przez pion „W” znajdowali się też członkowie Zjednoczonego Stronnictwa Ludowego, Stronnictwa Demokratycznego oraz reżimowych organizacji młodzieżowych.

Wśród zatrudnionych w urzędach pocztowych osób większość miała wykształcenie podstawowe, znacznie rzadziej pozyskiwano absolwentów szkół średnich, którzy zabezpieczali perlustrację korespondencji. Na propozycję współpracy nie miał wpływu staż pracy, ponieważ sieć agenturalna uzupełniana była według bieżących potrzeb, w związku z tym trafiali do niej również początkujący pocztowcy. Interesująco kształtują się dane dotyczące długości współpracy. W związku z tym, że celem bezpieczeństwa było długoletnie związanie informatorów z organami bezpieczeństwa państwa, w gronie TW znajdowało się wiele osób pracujących dla bezpieczeństwa przez ponad dwadzieścia lat. Charakterystyczne było też wznawianie co kilka lat współpracy na okres nieprzekraczający roku.

Działalność pionu formalnie zakończyła się 30 maja 1989 r., kiedy minister spraw wewnętrznych gen. Czesław Kiszczak wydał zarządzenie w sprawie jego likwidacji. Jednocześnie w ramach wydziałów II poszczególnych WUSW powołano zespoły

⁵² AIPN Łd, 0051/70, Notatka służbowa z rozmowy z TW „617”, 18 X 1983 r., k. 48; Notatka służbowa z rozmowy z TW „617”, 16 V 1989 r., k. 48.

⁵³ AIPN Łd, 0037/177, Raport o wznowieniu współpracy z TW „329”, 10 XI 1966 r., k. 13.

⁵⁴ AIPN Łd, 0037/157, Notatka służbowa ze spotkania z TW „498”, 13 IX 1984 r., k. 44–45.

⁵⁵ AIPN Łd, 0051/206, Wykaz czynnych rejestracji Sekcji „W” WZO WUSW w Piotrkowie Trybunalskim, 17 VI 1989 r., k. 21.

Kontrola korespondencji w Polsce Ludowej

ds. obrotu w komunikacji, które przejęły wszystkie „środki pracy operacyjnej” oraz prowadzone sprawy⁵⁶. Na skutek tej decyzji szefowie wojewódzkich urzędów spraw wewnętrznych powołali komisje ds. „oceny przydatności funkcjonariuszy byłego Wydziału »W« dla potrzeb nowo organizowanej jednostki w ramach Wydziału II SB”⁵⁷.

⁵⁶ AIPN Łd, 0051/73, t. 1, Protokół przekazania materiałów operacyjnych oraz sprzętu i wyposażenia Sekcji „W” WZO WUSW w Piotrkowie Trybunalskim do Wydziału II tamtejszego WUSW, 20 VI 1989 r., b.p.; Wykaz przekazanej dokumentacji operacyjnej Sekcji „W” WZO WUSW w Piotrkowie Trybunalskim, 30 VI 1989 r., b.p.

⁵⁷ AIPN Łd, pf 89/2, Zarządzenie nr 042/89 szefa WUSW w Łodzi płk. Marka Ochockiego w sprawie likwidacji Wydziału „W”, 17 VI 1989 r., k. 11.